“ADOLAT”
MILLIY HUQUQIY AXBOROT MARKAZI
Guvohnoma № 636478
Litsenziya C-5669732

“HUQUQ va BURCH+” —
«ПРАВО и ДОЛГ+» —
"RIGHT and DUTY+"
Journal home page:
https://adolatmarkazi.uz/magazine/electron?id=335

2025-yil
11-son
noyabr
ISSN 3093-8546

Sun’iy intellektni tartibga soluvchi xalqaro huquqiy normalar qiyosiy tahlili

Rustam Ro‘ziyev,
Jamoat xavfsizligi universiteti
professor, yuridik fanlari doktori
e-mail: r_ruziyev@gmail.com

Аннотация. Mazkur maqolada sun’iy intellektni tartibga soluvchi xalqaro huquqiy normalar va xalqaro tashkilotlarning sun’iy intellektni tartibga solivchi normalarining mazmun-mohiyati, shuningdek ularni O‘zbekiston Respublikasida qo‘llashning huquqiy oqibatlari va ularni joriy etish zarurligi qisqacha bayon etilgan.

Калит сўзлар. sun’iy intellekt (SI), xavfsizlikda sun’iy intellekt, sun’iy intellekt amaliyoti, “elektron shaxs” konsepsiyasi, “yumshoq huquq” (Soft Law).

Аннотация. В данной статье кратко изложены международно-правовые нормы, регулирующие искусственный интеллект, и сущность норм международных организаций, регулирующих искусственный интеллект, а также правовые последствия их применения в Республике Узбекистан и необходимость их внедрения.

Ключевые слова. искусственный интеллект (ИИ), искусственный интеллект в безопасности, практика искусственного интеллекта, концепция “электронной личности,” “мягкое право” (Soft Law).

Annotation. This article briefly outlines the international legal norms regulating artificial intelligence and the essence of the norms of international organizations regulating artificial intelligence, as well as the legal consequences of their application in the Republic of Uzbekistan and the need for their implementation.

Keywords. artificial intelligence (AI), artificial intelligence in safety, artificial intelligence practice, the concept of “electronic personality”, (Soft Law).

Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining global miqyosda jadal rivojlanishi va uning turli sohalarga (iqtisodiyot, xavfsizlik, ijtimoiy hayot) ta'siri ortib bormoqda. XXI asrning boshlaridan buyon sun’iy intellekt texnologiyalari, xususan, mashinani o‘rganish (machine

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

learning), chuqur o‘rganish (deep learning), tabiiy tilni qayta ishlash (natural language processing) va kompyuter ko‘rishi (computer vision) kabi yo‘nalishlarda misli ko‘rilmagan taraqqiyotga erishildi. Bu rivojlanish nafaqat texnologik inqilobni, balki jamiyatning barcha jabhalarida fundamental o‘zgarishlarni ham keltirib chiqardi. Iqtisodiyotda sun’iy intellekt ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, logistika va ta’minot zanjirlarini optimallashtirish, moliyaviy xizmatlarni takomillashtirish (masalan, algoritmik savdo, kredit riskini baholash), yangi biznes modellarini yaratish va mehnat bozorini o‘zgartirish orqali global iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda. Xavfsizlikda sun’iy intellekt kiberxavfsizlikni ta’minlash, terrorizmga qarshi kurashish, kuzatuv tizimlarini takomillashtirish, avtonom qurollar tizimlarini (AWS) ishlab chiqish kabi sohalarda SIdan foydalanish milliy va xalqaro xavfsizlikka ham yangi imkoniyatlar ham jiddiy tahdidlar yaratmoqda. Ijtimoiy hayotda esa sun’iy intellekt sog‘liqni saqlash (tibbiy diagnostika, dori-darmonlarni ishlab chiqish), ta’lim (shaxsiylashtirilgan o‘quv dasturlari), transport (avtonom transport vositalari), shaxsiy yordamchilar (virtual assistentlar) va boshqa ko‘plab sohalarda SI inson hayotini sezilarli darajada osonlashtirmoqda va samaradorlikni oshirmoqda. Biroq bu rivojlanish bilan birga, shaxsiy daxlsizlikning buzilishi, algoritmik diskriminatsiya va mas’uliyatni belgilash kabi murakkab huquqiy muammolar ham yuzaga kelmoqda. Milliy qonunchilikning global SI rivojlanishiga moslashishdagi qiyinchiliklari quyidagilardan iborat: 1. Huquqiy tizimlar odatda texnologik innovatsiyalardan ortda qolish tendensiyasiga ega. SIning jadal rivojlanishi va uning murakkab tabiati (masalan, “qora quti” muammosi, o‘zini o‘zi o‘rganish qobiliyati, avtonomiya darajasi) an’anaviy huquqiy tushunchalar (ayb, niyat, sabab-oqibat bog‘liqligi, huquqiy shaxs) uchun jiddiy sinov bo‘lmoqda; 2. Har bir davlatning o‘ziga xos huquqiy an’analari, iqtisodiy manfaatlari va siyosiy ustuvorliklari mavjud bo‘lib, bu SIni tartibga solishda turli yondashuvlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Natijada, milliy qonunchilikdagi nomuvofiqliklar va bo‘shliqlar SI tizimlarining transchegaraviy xususiyatini hisobga olgan holda, ularni samarali tartibga solishni qiyinlashtiradi. Masalan, bir mamlakatda ruxsat etilgan SI amaliyoti boshqa bir mamlakatda noqonuniy bo‘lishi mumkin, bu esa SI ishlab chiquvchilari va foydalanuvchilari uchun huquqiy noaniqliklarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, milliy qonunchilikdagi texnik ekspertiza yetishmasligi ham SIga oid murakkab masalalarni hal qilishda to‘siq bo‘lishi mumkin.

Xalqaro hamkorlik va umumiy standartlarga bo‘lgan ehtiyojning ortib borishi: SIning global tabiati shuni taqozo etadiki, uni samarali tartibga solish faqatgina milliy darajadagi harakatlar bilan cheklanib qolmaydi. SI tizimlari chegaralarni tan olmaydi; bir mamlakatda ishlab chiqilgan algoritm butun dunyo bo‘ylab qo‘llanilishi mumkin. Shu sababli, SI bilan bog‘liq xavflarni (masalan, kiberxavfsizlik tahdidlari, algoritmik diskriminatsiya, avtonom

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

qurollar) oldini olish va ularni boshqarish uchun xalqaro miqyosdagi muvofiqlashtirilgan yondashuv zarur. Xalqaro hamkorlik “tartibga solish arbitraji” (regulatory arbitrage) xavfini kamaytirishga yordam beradi, ya’ni kompaniyalar qonunchilik talablari yumshoqroq bo‘lgan mamlakatlarga ko‘chib o‘tishining oldini oladi. Shuningdek, umumiy standartlar va tamoyillarni ishlab chiqish SI texnologiyalarining xavfsiz, ishonchli va etik jihatdan mas'uliyatli rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida, xalqaro savdo va investitsiyalarni rag‘batlantiradi, innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlaydi va global barqarorlikni mustahkamlaydi. Milliy qonunchilikni takomillashtirish uchun xorijiy tajribalarni o‘rganish zarurati yuzaga keladi. Bunda O‘zbekiston Respublikasi ham “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida SI texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda. Bu jarayonda milliy qonunchilikni zamonaviy talablarga moslashtirish va SI bilan bog‘liq huquqiy muammolarni samarali hal qilish dolzarb vazifadir. Xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar (masalan, Yevropa ittifoqi, AQSh, Xitoy, OECD, UNESCO) SIni tartibga solish bo‘yicha turli modellar va yondashuvlarni ishlab chiqmoqda. Ularning tajribasini, qabul qilingan qonun hujjatlarini, ishlab chiqilayotgan strategiyalarni va duch kelayotgan muammolarni qiyosiy tahlil qilish O‘zbekiston uchun qimmatli saboq bo‘lishi mumkin. Bu esa milliy qonunchilikni ishlab chiqishda “g‘ildirakni qayta ixtiro qilish”dan saqlanishga, eng yaxshi amaliyotlarni o‘zlashtirishga va potensial xavflarni oldindan ko‘ra bilishga yordam beradi. Xorijiy tajribalarni o‘rganish orqali O‘zbekiston SI sohasida xalqaro standartlarga mos keladigan, innovatsiyalarni rag‘batlantiradigan va fuqarolarning huquqlarini himoya qiladigan mustahkam huquqiy bazani yaratishi mumkin.

SIni tartibga solish bo‘yicha mavjud xalqaro va milliy tadqiqotlar:

So‘nggi yillarda sun’iy intellektni tartibga solish masalalari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar hajmi va sifati jadal sur’atlarda o‘sib bormoqda. Ushbu tadqiqotlar asosan quyidagi yo‘nalishlarga qaratilgan: 1. Huquqiy-nazariy tadqiqotlar, ya’ni SIning huquqiy tabiatini aniqlash, uning huquqiy tizimga ta’sirini baholash, SI uchun mas’uliyatni belgilashning nazariy modellarini ishlab chiqish (masalan, “elektron shaxs” konsepsiyasi, javobgarlikni taqsimlash). Bu yo‘nalishda ko‘plab huquqshunoslar va falsafachilar o‘zlarining qarashlarini ilgari surmoqda. 2. Huquqiy-qiyosiy tadqiqotlar, ya’ni turli mamlakatlar va mintaqalarning (masalan, Yevropa ittifoqi, AQSh, Xitoy) SIni tartibga solish bo‘yicha qabul qilgan yoki ishlab chiqayotgan qonunchilik hujjatlarini solishtirish. Bu tadqiqotlar turli yondashuvlarni (masalan, risk-asoslangan, sektoral, umumiy qonun) aniqlashga yordam beradi. 3. Etik va huquqiy muammolarni birlashtirgan tadqiqotlar, ya’ni SIning shaxsiy daxlsizlik, diskriminatsiya, shaffoflik, hisobdorlik kabi masalalarga ta’sirini huquqiy jihatdan tahlil qilish. Asosiy xalqaro tashkilotlarning (Yevropa Ittifoqi, BMT, OECD, UNESCO) SI bo‘yicha pozitsiyalari va hujjatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

1. Xalqaro tashkilotlar SIni tartibga solishda muhim rol o‘ynamoqda va bu borada turli hujjatlar, tavsiyalar va qonunchilik loyihalarini ishlab chiqmoqda;

2. Yevropa ittifoqi: SIni tartibga solish bo‘yicha eng faol tashkilotlardan biri. Uning “Sun’iy intellekt to‘g‘risidagi qonun loyihasi” (AI Act) dunyoda birinchi bo‘lib SIga nisbatan keng qamrovli, risk-asoslangan yondashuvni taklif etadi. Bu hujjat SI tizimlarini xavf darajasiga qarab tasniflaydi va har bir toifa uchun aniq talablar belgilaydi. YeIning ushbu tashabbusi global standartlarga ta’sir ko‘rsatishi kutilmoqda;

3. Birlashgan Millatlar Tashkiloti: BMT SIning inson huquqlari, xavfsizlik va barqaror rivojlanishga ta'sirini o‘rganadi. BMT Bosh Assambleyasi va Xavfsizlik Kengashi rezolyutsiyalari, shuningdek, turli agentliklar (masalan, ITU, UNODC) tomonidan tayyorlangan hisobotlar SIning xalqaro huquqiy tizimdagi o‘rnini belgilashga yordam beradi. BMT, ayniqsa, SIning tinchlik va xavfsizlikka ta’sirini, jumladan avtonom qurollar masalasini muhokama qiladi;

4. UNESCO: UNESCO SIning etika va madaniyatga ta’siriga alohida e’tibor qaratadi va “Sun’iy intellektning etika bo‘yicha tavsiyasi”ni qabul qilgan. Bu hujjat SIni ishlab chiqish va qo‘llashda inson huquqlari, tenglik va atrof-muhitni muhofaza qilish tamoyillariga rioya etishni targ‘ib qiladi. Bu tashkilotlarning hujjatlari SIni tartibga solish bo‘yicha global tendensiyalarni va asosiy tamoyillarni tushunish uchun muhim manba hisoblanadi.

Qiyosiy huquqiy tadqiqotlardagi turli yondashuvlar va bo‘shliqlar mavjud: SIni tartibga solish bo‘yicha qiyosiy huquqiy tadqiqotlar turli mamlakatlarning yondashuvlarini solishtirishga qaratilgan. Asosiy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: 1. Risk-asoslangan yondashuv (masalan, Yevropa ittifoqi AI Act): SI tizimlarini ularning potensial xavf darajasiga qarab tasniflash va har bir toifa uchun tegishli tartibga solish mexanizmlarini qo‘llash; 2. Sektoral yondashuv (masalan, AQSh): Har bir soha (transport, tibbiyot, moliya) uchun alohida qonunlar va qoidalarni ishlab chiqish; 3. Umumiy qonun qabul qilish (masalan, Xitoyning ba’zi qonunlari): SIga nisbatan keng qamrovli, umumiy qonun qabul qilish; 4. “Yumshoq huquq” (Soft Law) yondashuvi: Majburiy kuchga ega bo‘lmagan tamoyillar, tavsiyalar va standartlarni ishlab chiqish (masalan, OECD tamoyillari, UNESCO tavsiyalari). Mavjud bo‘shliqlar quyidagilar: 1. Javobgarlikni aniqlash: SI yaratgan zararlar uchun javobgarlikni kimga yuklash masalasi hali ham ko‘plab mamlakatlarda aniq tartibga solinmagan; 2. Xalqaro standartlarning yo‘qligi: turli mamlakatlarning yondashuvlari o‘rtasidagi nomuvofiqliklar xalqaro hamkorlik va savdoga to‘siq bo‘lishi mumkin; 3. “Qora quti” muammosi: SI tizimlarining murakkabligi sababli, ularning qarorlarini tushuntirish va nazorat qilishdagi qiyinchiliklar; 4. Etik va huquqiy chegaralarning noaniqligi: SIning rivojlanishi bilan bog‘liq yangi etnik va huquqiy muammolar doimiy ravishda paydo bo‘lmoqda; 5. Milliy qonunchilikning moslashuvchanligi: qonunchilikning texnologik

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

o‘zgarishlarga tez moslasha olmasligida ko‘rinadi.

Turli mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan SIni tartibga solish bo‘yicha ishlab chiqilgan huquqiy normalarni qiyosiy tahlil qilish:

Bu maqsad tadqiqotning asosiy yo‘nalishini belgilaydi va quyidagilarni o‘z ichiga oladi: Huquqiy tizimlarning qiyosiy tahlili: Turli mamlakatlarning (masalan, Yevropa ittifoqi, AQSh, Xitoy, Yaponiya, Kanada, Buyuk Britaniya va boshqalar) SIni tartibga solishga oid qonunchilik, strategiyalar, qonun loyihalari va siyosatlarini chuqur o‘rganish. Bu tahlil SIning umumiy tamoyillari, risklarni baholash usullari, mas’uliyatni belgilash mexanizmlari, ma’lumotlar himoyasi, etika va shaffoflik talablarini qamrab oladi. Xalqaro tashkilotlar hujjatlarining tahlili: Yevropa ittifoqining AI Act loyihasi, BMTning SI bo‘yicha rezolyutsiyalari va tavsiyalari, OECDning SI tamoyillari, UNESCOning etika bo‘yicha tavsiyalari kabi xalqaro darajadagi hujjatlarni o‘rganish. Bu hujjatlarning huquqiy kuchi, ularning milliy qonunchilikka ta’siri va global standartlarni shakllantirishdagi roli baholanadi. Yondashuvlarning qiyoslanishi: Har bir mamlakat va tashkilotning SIni tartibga solishda qo‘llayotgan asosiy yondashuvlarini (masalan, risk-asoslangan, sektoral, umumiy qonun, “yumshoq huquq”) aniqlash va ularning afzalliklari hamda kamchiliklarini solishtirish. Masalan, Yevropa ittifoqining risk-asoslangan yondashuvi bilan AQShning sektoral yondashuvini, Xitoyning davlat nazoratiga asoslangan modelini qiyosiy baholash. Huquqiy bo‘shliqlar va nomuvofiqliklarni aniqlash: turli huquqiy tizimlardagi umumiy muammolar, nomuvofiqliklar va ziddiyatlarni aniqlash, SI yaratgan zararlar uchun javobgarlikni belgilashdagi farqlar, ma’lumotlar himoyasi bo‘yicha turli talablar.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligini takomillashtirish uchun xorijiy tajribalardan kelib chiqadigan xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqish: tadqiqotning yakuniy va eng muhim amaliy natijasi hisoblanadi. Bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Milliy qonunchilikni tahlil qilish: O‘zbekiston Respublikasining SIni tartibga solishga oid mavjud qonunchiligi, strategiyalari va siyosatini xorijiy tajribalar bilan solishtirish;

2. Qonunchilikdagi bo‘shliqlarni aniqlash: milliy qonunchilikda SIni tartibga solish bo‘yicha qaysi jihatlar yetarli darajada tartibga solinmaganligini aniqlash (masalan, SI yaratgan zararlar uchun javobgarlik, SIning etika va shaffoflik talablari).

3. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish bo‘yicha yo‘nalishlar.

4. Milliy SI strategiyasini ishlab chiqish va unga muvofiq huquqiy bazani yaratish bo‘yicha tavsiyalar.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Inson huquqlari va erkinliklari (masalan, 26-31-moddalar), shaxsiy daxlsizlik (27-modda), axborot erkinligi (29-modda), qonun ustuvorligi (15-modda) bilan bog‘liq umumiy tamoyillar.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ-800, 03.07.2022 yildagi tahriri). Axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari (3-modda), axborot xavfsizligi (10-modda), axborot tizimlari va resurslariga oid umumiy qoidalar (11-12-moddalar).

3. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ-547, 02.07.2019 yildagi tahriri). Shaxsga doir ma’lumotlarni qayta ishlash tamoyillari (4-modda), ma’lumot subektining huquqlari (15-19-moddalar), ma’lumotlarni transchegaraviy uzatish (26-modda). (SI tizimlari ko‘pincha shaxsiy ma'lumotlar bilan ishlaydi, shuning uchun bu qonun muhim).

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni (PF-6079, 05.10.2020 yildagi tahriri). Strategiyaning asosiy yo‘nalishlari, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadlari, SI texnologiyalarini joriy etishga oid umumiy vazifalar (Farmonning 1-ilovasi – Strategiya matni).

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori (PQ-4851, 02.10.2020 yildagi tahriri). SI texnologiyalarini joriy etishning ustuvor yo‘nalishlari, SI sohasidagi davlat siyosati, SI rivojlanishini rag‘batlantirishga oid chora-tadbirlarsohasidagi davlat siyosati, SI rivojlanishini rag‘batlantirishga oid chora-tadbirlar.

6. Yevropa ittifoqi: Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts (COM/2021/206 final). Recitals (Muqaddima): SIga oid umumiy yondashuv, maqsadlar va asoslar (masalan, Recital 6-10, 15-20). Article 5: Taqiqlangan SI amaliyotlari. Articles 6-15: Yuqori xavfli SI tizimlariga qo‘yiladigan talablar (masalan, risk-menejment tizimi, ma'lumotlar boshqaruvi, shaffoflik, inson nazorati). Article 52: Yuqori xavfli bo‘lmagan, ammo shaffoflik talab etiladigan SI tizimlari.

7. Birlashgan Millatlar Tashkiloti: UNESCO Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence** (2021). Asosiy qadriyatlar va tamoyillar (masalan, inson huquqlari, shaffoflik, hisobdorlik, adolatlilik), siyosat sohalari (masalan, etika boshqaruvi, ma’lumotlar, atrof-muhit). UN General Assembly Resolution on Promoting safe, secure and trustworthy artificial intelligence systems** (A/RES/78/241, 21 March 2024). Muqaddima (SIning salohiyati va xavflarini tan olish), operativ bandlar (xavfsiz, ishonchli va mas’uliyatli SI tizimlarini rivojlantirishga chaqiriq, inson huquqlariga rioya etish). Report of the Secretary-General on the impact of rapid technological change on the achievement of the Sustainable Development Goals** (A/74/267, 2019). SIning barqaror rivojlanish maqsadlariga ta'siri, texnologik o‘zgarishlarning etik va huquqiy oqibatlari (masalan, 3-bob "Ethical and human rights implications").

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

8. Yevropa Kengashi (Council of Europe): Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law** (2024). Muqaddima, 1-modda (maqsad va vazifalar), 4-modda (umumiy tamoyillar), 5-10-moddalar (inson huquqlari, qonun ustuvorligi va demokratiya bilan bog‘liq qoidalar).